

Rennsi Úlfusár 25. nóvember 1951.

Laust fyrir hádegi sunnudaginn 25. nóv. 1951 töldu nokkrir Selfossbúar, þeirra á meðal Helgi Ágústsson, gjaldkeri, hjá Kaupfélagi Árnæsinga og Jón Ingvefsson, vegaeftirlitsmaður, að snögg vatnsborðslökkun hafi orðið í Úlfusá svo að undrun setti. Þeir gerðu Guðmundi Kjartanssyni, jarðfræðingi, aðvart, en eins og kunnugt er, athugaði Guðmundur Hvítá eftir þurrðina 11. nóv. 1942 og skrifaði grein í Náttúrufræðinginn 1943 (13. árg. 1. hefti) undir fyrirségninni "Þurrðin í Hvítá 11. nóv. 1942". Strax að afloknu samtalinu við Selfoss gerði Guðmundur raforkumálstjóra aðvart. Raforkumálstjóri snéri sér þegar til mín og bað mig að komast í samband við Guðmund og vinna að því, að þetta fyrirbæri væri athugað.

Við Guðmundur töldum réða vænst að halda sem skjótast austur að Selfossi og stluðum sem þáttan upp Skeið. Lögðum við af stað frá Reykjavík um kl. 14³⁰. Hérðum þá sent skayti til gælamanna vatnshæðarmala við Hvítá, Brúará og Tungufljót, en áttum tal við gælumann sjálfritandi vatnshæðarmalisins í Úlfusá, Hjalta Þorvarðsson rafvirkjameistara, að Selfossi, og auk þess hringt að Klöjbergi og haft tal af Þorsteini Stefánssyni. Þeir sögðu báðir að ekkert væri athugasvert við óna og ekkert óvenjulegt á ferðinni. "Hjá Klöjbergi er Hvítá á ótraustum ís, með vökum hér og þar. Vatnsborðið hefur eitthvað hækkað undanfarna dagur, því að ís þrengir að henni" sagði Þorsteinn. Hjalti sagði eitthvað á þessa leið: "Í dag mun óin svipuð og undanfarið. Hún er mjög lítil og fer hægt og hægt minnkandi."

Engu að síður fórum við Guðmundur austur, eins og fyrr segir. Náðum staðar á Úlfusárbrá. Þar mátti sjá að Úlfusá var mjög vatnslítill. Fyrir ofan brúna mátti halta að hún kumist fyrir í gjánni, eins og sagt er, þ.e. í raufinni milli gamla basaltsins að vestan

og Þjórsárhrauns að austan. Nest áður, er ég fór um Ölfusárbrú, en það var, er ég kom frá Tungnesá, 16. þ.m., var Ölfusá vatns-
lítill, en þó mátti etla hana eitthvað lagri nú, því meira stóð
upp úr af hraunhnútum og gjábarmarnir greinilegri, en mikill
var munurinn ekki, en betra var að láta vhm skera úr því, heldur
en að viðhafa ágiskanir. Vhm sýndi nú vatnshæðina 50, en þegar
ég kom frá Tungnesá var álesturinn 65. Hjalti fór með okkur Guð-
mundi að vhm til að sýna okkur að flothykki melisins hafi staðið
á sér næstu daga á undan, af völdum ís, og sýndi línuritíð 10 cm
hærri vatnsstöðu, heldur en rétt var kl. 14³⁰. Rífa var á hreinsi-
opi stokksins, svo að kalt loft komst inn í hann, en það var nægi-
legt til þess að yfirborð vatnsins í stokknum ísaði, þótt ljós
veri á þeru 50 cm yfir vatnsborðinu. Þessa truflun hafði Hjalti
lagað þó þegar, og etla má að slíkt komi ekki fyrir aftur, enda
mun Hjalti fylgjast nákvæmlega með malinum.

Nú mátti álíta að mikil vatnspurrð hafi orðið í Ölfusá um
sunnudagsnóttina og morguninn sem melirinn hafi ekki náð til að
rita rétt niður. Hjalti taldi fullvíst að slíkt hafi ekki komið
fyrir, en sjálfsagt var að ganga úr skugga um það. Fórum við þri-
manningarnir því á fund tvímenninganna og hittum fyrst fyrir Jón
Ingvarsson. Hann fagnaði komu okkar og sagði, að nú ættum við brýnt
erindi, að athuga ána, því að þessi vatnspurrð nú væri langtum
stórkostlegri heldur en 1942, áin hafi aldrei orðið eins lítill og
nú. Við báðum hann að skýra frá sínum athugunum þá um daginn. Það
gerði hann fúslega og lýsti þurrðinni, en ekki náði ég þeirri lýs-
ingu, að ég geti farið með hana hér, nema að hann sagði, að fer-
vegurinn væri alveg þurr að austan fram í Jórulaup, þ.e. kletta-
drangina í Ölfusá á eystri þarri gjárinna spólkorn ofan við brúna.
Ég spurði hann, hvort hann hafi ekki mælt vatnsborð árinna við
einhvern fastan punkt, sem við getum mælt vatnsborðið við á

nýjan leik. Sagði hana að slíkt væri hægt vandi, þar sem hann og Helgi Ágústsson höfðu farið út í Jórulaup um tvöleitið, og þá hafi vatnsborðið verið 75 cm undir klettshorninu að sunnan. Var nú sparað á stað og eltum við Jón út í Jórulaup. Yfir frauðkenndan ís var að fara, en ekki sakaði þótt hann brotnaði niður við og við, því að farvegurinn var þurr undir. Hældist nú bilið 50 cm. Þarna var mikil ólga úti fyrir og öldugangur, svo að reikna má með 10 til 20 cm skekkju í hæðarmellingunni, þar að öldustillir var ekki notaður né löðbretti á göngustaf þeim, sem leitast var við að halda láréttum frá klettinum og út yfir vatnsborðið. Hér var óþarft að vera með slík hjálpartaki, mellingin fyrir um daginn hefði verið án þeirra, og við vorum heldur ekki að elta mellingu með centimeters nákvæmi. Jón sagði að áin mundi hafa hækkað um þessa 25 cm frá því að hún var lægst, enda tjáði hann okkur að herra sei, að hún flaði lengra upp á klappirnar sunnan við drangana. Hvert sem áin hefur hækkað aftur um þessa 25 cm eða ekki, þá ferðu þessar athugasir okkur heim sönnun á því, að aðeins óveruleg breyting á vatnshæðinni mundi hafa gætt átt sér stað frá læstu stöðu og þar til við Guðmundur komum að henni um kl. 16. Hér mátti því öllum vera ljóst, að um dulrífulla vatnsberró var ekki að ræða, þar sem vatnshæðin í ánni, þegar við Guðmundur komum að henni, var í fullu samræmi við fyrri stöður, eins og vikið er að hér sé framan.

Hjalti neitaði að viðurkenna þessa 25 cm hækkun vatnsborðsins á þessum þrem klukkustundum, sem liðnar voru frá því fyrri mellingin var gerð, enda vitnaði sjálfritandi vhm aðeins um þriggja cm. hækkun á tveimur og hálfum tíma, en Hjalti aðgætti mellingu, sem næst hálf tíma eftir að Jón og Helgi fóru fram í Jórulaup. Hækkun vatnsflatar hefur því þurft að fara fram á þeim hálf tíma. Vakti ég athygli Hjalts á því, að vatnsborðsveiflan mun vera stærri í

strengnum hjá Jórulaupi heldur en niður hjá vhm, en þetta er samt ekki nægilegt til að brúa bilið, því að til 3 cm hakkunar hjá vhm geta vart heyrt meira en 4-6 cm hjá Jórulaupi.

Í sambandi við þann möguleika að vatnsborðsbreytingin hafi átt að geta farið fram á fyrrnefndri hálfri stund, er rétt að benda á, að áin hefur mikla miðlunarhafni á mótum Sogsins, svo að snögg flóðbylgja hefði þurft að koma þangað niður til þess að ná vatnshæðinni upp um 20 cm niður hjá Selfossi á sö-
eins einum hálf tíma. Sú flóðbylgja hefði átt að fta við íanum hjá Klöjbergi, en ekkert slíkt var að heyra á borsteinum á Klöj-
bergi, laust eftir kl. 14, er við Guðmundur tölubum við hann, samanber hér að framan. Að þessu athuguðu virðist erfitt að hrekja staðhafingu Hjalta.

Guðmundur notaði tækifærið að kanna bergtegund drangans og stökk á sig steinflis úr Jórulaupi. Heima á smíðaverkstæði Jóns Ingvarssonar klauf hann véluna og sé skjótt, að Jórulaup er hraundrangi úr Þjórsárhrauni, en þetta víðlenda hraun hefur Guð-
mundur kannað og fundið upptök þess, eins og kunnugt er. Þar sem gjáin er vestan drangans áleit Guðmundur að drangian tilheyrði hrauninu, og ná fékk hann vissu fyrir að svo væri.

Við Guðmundur stöðruðum við á Selfossi nokkuð á þriðja tíma og á meðan hækkaði um 3 cm í ánni. Línurit sjálfritandi vatnshæðarmalisins hefur nú í haust sýnt um 10 cm dagursveiflu, vegna misjafnrer vatnsnotkunar rafstöðvarinnar við Sogið. Rennslisbreytingar þar gera ekki vart við sig fyrr en nokkrum tímum síðar hjá Selfossi og vatnsstaðan hjá Selfossi, því dag hvern af þeim sökum lægst kl. 12 en hæst kl. 24, mátti því á-
lykta að þessi þriggja sentimetrar hakkun stti ratur sínar að rekja til þess að vatnspunginn þaðan ofan að jókst er á daginn leið.

Rennsli í Sogi 24/11 og 25/11 1951

kl.	m ³ /sek	
	24/11	25/11
0		68,0
1		40,0
2		27,0
3		23,6
4		22,2
5		29,0
6		27,5
7		30,0
8		33,0
9		72,5
10	103,3	114,0
11	111,3	117,3
12	113,3	117,3
13	86,5	75,5
14	81,7	79,6
15	96,1	89,2
16	112,6	101,0
17	112,6	99,0
18	112,6	93,0
19	112,6	105,7
20	111,3	93,4
21	93,4	91,3
22	86,5	96,2
23	85,1	99,2
24	68,0	106,0

Samkvæmt upplýsingum Ingólfs Ágústssonar

28/11/1951

Rennslíð.

Þegar við Guðmundur komum að Selfossi var rennslíð skv. álestri:

$$\underline{\text{Ölfusá} = 205 \text{ m}^3/\text{sek}}$$

Og samkvæmt fengnum upplýsingum gælamannahefur rennslíð í þverám Ölfusár verið á sunnudaginn og næstu daga á undan, sem hér segir:

Sogið	=	35 m ³ /sek	(meðalrennsli)
Brúará	=	54 "	
Tungufljót	=	33 "	
Hvítá við Brúarhlöð	=	55 "	(skv. hlutfalli við Tunguflj.)
<u>Stóra-Láxa o.fl. ca.</u>	=	<u>8 "</u>	

Samtals: 235 m³/sek

Hér kemur áin ekki öll frem og veldur þar mestu um sveifla Sogsins, sjá hér að framan.

Þótt vatnshæðarmalirinn við Selfoss sé ekki gamall, eigi aðeins einn vetur sé haki, þá er það þó augilegt til þess að þar hefur verið mál minna rennsli í Ölfusá heldur en sthugun Jóns og Helga á sunnudaginn gaf til kynna, en það var í s.l. aprílmánuði, eftir hinn langa og stranga vetur, þá flutti Ölfusá aðeins um og undir 175 m³/sek.

Krapastíflur og vatnsburrðir.

Þá er það loks krapastíflurnar, hvar og hvernig eru þær?

Um þær skrifar Guðmundur Kjartansson eins og áður er að vikið, og fáu við að bsta. Þó vil ég taka fram eftirfarandi:

Hvítá er ekkert fróbrugðin örurum jökulám og dragám með að hleða í sig krapí - hækka upp - og skila af þeim sökum ekki öllu vatninu fram um stundarsakir.

Ástæður fyrir frögð Hvítár á þessu sviði í sögu og sögnum liggja þrjár meginorsakir.

1) Þegar Brúará og síðar Sogið kemur í hana skiptir hún um

ástand og eðli.

- 2) Þegar hún nálgast lagstu vatnsstöður, þornar á nokkrum stöðum mikill hluti fervegsins skyndilega, vatnið kemst allt í gjána.
- 3) Stíð er á hökkum hennar.

Fyrsta atriðið er mikilvegast. Kaldaveruð heldur henni auðri að mestu, svo að auðvelt er að merkja jafnvel auðvirðilega rennslisbreytingu. Öðru máli gegnir t.d. með gróanu hennar Þjórsá. Hún fær enga lina á síðasta spottanum til sjávar, þ.e.a.s. í byggð, enda hleður hún þar í sig einna mest og það þegar minnst er í henni. Í þessu sambandi mætti benda á að ef Ytri-Rengá nefnist inn í breiðuna ofan við Þjótanda mundi drage mikið úr krapaförum Þjórsár hjá Urriðafossi, þótt vatnsmagni þeirra sé misskipt eða 150-300 m³/sek á móti 35.

Þetta er útdráttur. Tvö síðari atriðin í sambandi við vatnsþurrðirnar þurfa vert skýringa við. Aðeins þetta, menn gefa því ekki nægan gaum, að það þarf aðeins litla rennslisbreytingu til að þurrka upp 3/4 og jafnvel meir af ferveginum, það er Þjóðsagnakenndur töframáttur, sem lokar augum manna.

Nú hefur mér borist álestrar Lefts Bjarnasonar gæslumanns vatnshæðarmælisins hjá Iðu, en þar segir svo. Vatnshæð cm.

18. nóv. sunnudag 95 áin suð

21. " miðv.dag 100 skarir

25. " sunnud.morgun 115 lögð á ferjustað, krap.

"Fyrir neðan Iðu hefur áin ekki hækkað", sagði Loftur.

Af þessu er ljóst að ekki er um neána verulega vatnsöfnun að ræða hið efra með ánni. Þessi hækking í fyrstu frostum verður að teljast mjög hæg samanborið við víða annarsstaðar.

Að lokum þetta: Um stíflun í Hvítá er því ekki að ræða í þetta sinn, enda benti rennslíð hjá Solfossi ekki til þess, og fullyrða má að slík fyrirbæri beri ekki að hændum eftir að Brúard

kemur í Hvítá. Guðmundur Kjartansson bendir líka á í grein sinni, en nefnd var í upphafi þessa máls, að lina vatn Brúardrætti að yla jökulvatnið upp og henda þannig á móti ísstíflum, en eftur á móti af lýsingum og sögusögnum manna af þurrðinni 11/11/1942 áréð Guðmundur þá ályktun, að aðeins 1/4 eða jafnvel 1/10 af vatnsrennslinu hafi nið frá hjá Árbrauni, og þar með þá ályktun að Hvítá hafi stíflast fyrir neðan Brúardrætti, því að ef Brúardrætti renn óhindruð var vatn hennar einnar meira heldur en lýsingin á þurrðinni bentu til. Þá getur Guðmundur þess í neðanvíslegri grein, að er á þurrðinni stöð 1942, hafi lakkað í Haukuós, sem fellur úr Hestvatni, en þaðan er skammt upp að hájardyrum Brúardrætti, hniga því hér rök að því að Brúardrætti hafi haft sinn greidda gang.

Þess vegna er sá: Að sjónhanding almennings fyrir þurrðina stórlega.

Reykjavík, 28. nóv. 1951.

Sigurj. Þist